

MOSTADMARK JERNVERK

- en kulturskatt i Malvik.

Artikkel i Malvik Bygdeblad november 1985, skrevet av Arnfinn Vikhammermo

Gammelt bilde av Mostadmark Jernverk

Mostadmarka forbinder de fleste av oss med tyttebær og naturskjønne omgivelser. Ikke alle vet, - eller tenker over at her i Mostadmarka ligger tuftene etter det eneste jernverket som har vært i drift i Trøndelag. I over 200 år var verket nedenfor Foldsjøen i drift, - fra ca. 1650 til ca.1880.

Produksjonen omfattet i 1822, - foruten alminnelig støpegods og ovner, stangjern og borjern, ankere, ambolter og dregger, spiker og bandjern. Særlig hadde verkets ankere godt ord på seg. Disse ble, - heter det. «tilvirket på en ellers i landet ikke brugelig måde», nemlig ved sammensveising av flere større stykker.

Å anlegge et jernverk på den tid bød på mange problemer, da det var en meget avansert teknikk som skulle tas i bruk. Dette var vår første virkelige industri, som krevde stort mannskap, skiftarbeid og en ny form for organisering. Norge var et kapitalfattig bondeland, og folk manglet så og si totalt de psykiske og tekniske forutsetninger for å drive industri. Mangelen på fagfolk var desperat, både mengdemessig og fagmessig. Til Mostadmark jernverk kom etter hvert en hel del svenske smeder og bergverksfolk.

Det tradisjonsbundne bondesamfunnet hadde vanskelig for å akseptere dette fremmede og nye, som var en stat i Staten, med egne bergordninger og egen jurisdiksjon. Men etter hvert utviklet det seg en norsk fagarbeiderstand ved verket.

Masovnen var verkets midtpunkt, på den berodde for en vesentlig del dets trivsel. Den kunne ha en høyde på 7-8 m over bakken og det var en stor kunst å bygge en slik ovn. Ovnsbyggeren var en teknisk kunstner. Hans viten voktet han skinnsykt over. En god ovn kunne holdes i gang i over ett, ofte

innpå to år uten å blåses ned for å renses. Når en ovn var nedblåst, måtte den etterses og renses før den ble påblåst - satt i gang igjen. En ny påblåsing foregikk etter et bestemt rituale, ofte med tale og salmesang, og hele verksbefolkningen var tilstede.

Masmesteren, - som foresto ovnens drift, var den sentrale person ved verket. Masmesterens faglige innsikt var basert på viten, innvunnet gjennom slekters erfaring, Han vocket omhyggelig over den og så seg vel om før han lot den gå i arv til en etterfølger. Det var de små forandringer i masovnens konstruksjon og i påsetningens karakter (blandingsforhold mellom malm og kull) som avgjorde om verket i det lange løp var drivverdig eller ikke. Berget og skogen var verkets rikdomskilde. Fra berget kom malmen, fra skogen kullene.

De som arbeidet på selve verket, hadde en bestemt, nesten rigorøs rangordning seg i mellom. For å gjøre sin rang forståelig, brukte de å si det slik: «Det skal være to lys for en hammersmed og en pissdåse for en bonde.» Pissdåse kaltes et talglys med ganske lite talg på, Med dem som arbeidet i gruvene og i mile-skogen, sto det ikke fullt så godt til med, men de var likevel en hovedforutsetning for i det hele tatt at noe skulle skje på verket.

Gruvene lå langt i fra verket. Arbeidet foregikk som regel under ledelse av en stiger, som var en slags formann eller oppsynsmann. Det klagdes ofte over at det var vanskelig å få gode stigere.

Da verkets gruver i Vennafjellet og på Leksdalsalmenningen tok slutt, ble malmen fraktet på lektere fra Henriksøya og Grønnøya ved Hitra. Mannskap ble sendt ut fra Mostadmark. På Grønnøya ble det brutt ut ca. 200 tønner malm. Verket hadde også gruver i Ormlifjellet i Nord-Rana, og det ble sendt folk fra Mostadmark for å ta ut malmen. Det ble forsøkt å få folk fra Rana til å ta på seg dette arbeidet, men det lyktes ikke. Ranværingene var også uvillige til å kjøre malmen den halve mila fra gruva og ned til stranda. Det ble uforholdsmessig stor svinn på Ranamalmen. Hele 10% av ranværingene var fiskere, - og når de skulle ut å seile, tok de ballast til båtene sine av malmhaugene. Fra Rana til Hommelvik ble malmen ført med jekter. Det ble store utgifter for verket med lossing og kjøring. Malmkjøringa fra Hommelvik til verket var et blodslit. Vegen var lang og bakket, særlig var Moløfta. Fosslidalen og Verkenskleiva kjent med en stigning av 1 m. på 2.5.

Det meste av malmbrytingen foregikk i sommermånedene. Arbeidslagene ved gruvene kunne være nokså tallrike, ofte var arbeidsstyrken i berget like stor som ved selve verket. Brytingen foregikk for det meste som fyrsetting (man fyrte med ved til berget sprakk). Veden var billig, så svartkrutt ble brukt i begrenset utstrekning. Arbeidet i de sotsvarte gruvegangene måtte bokstavelig ha satt en viss «farge på tilværelsen». Men malmbryterne nede i berget har liksom vært avsondret fra resten av samfunnet, delvis fordi de var usynlige når de røktet sin dont, og ofte kom de langveis fra og hørte ikke hjemme i det lokale samfunn, Man kan merke seg at gruvearbeiderne synes å ha spilt liten rolle i den folkefantasi som har gitt seg uttrykk i eventyrene.

Annerledes var det med skogens menn, øksehoggerne og milebrennerne. De hørte som regel distriktet til. Enkelte av dem bodde nok fast inne i skogene, men de fleste hadde en eller annen forbindelse med bygda. Sosialt ble ikke de verdsatt høyt, men en viss kommunisering ble det mellom dem og det lokale bondesamfunn. Kullbrenneren var synlig for det menneskelige øye, han ble en figur i folkeeventyrene. Det var han som ble prest og bisp, ja nest etter Kongen. Kullbrenneren er vel av ettertiden blitt sett på som en av samfunnets små og undertrykte. Men også hans arbeid var fagarbeid. Han var et vesentlig ledd i den lange kjede av prosessen som førte fra berget og skogen til det ferdighamrede stangjern.

Ovn fra Mostadmarken Jernverk

Sett i det store historiske perspektiv er de norske jernverks historie ganske kort, bare godt og vel tre hundre år. Men jernets saga i vårt land er lang. Jernalderen hos oss hadde vart i nesten to tusen år før reformasjonen kom, - og i dens kjølvann, de første norske jernverk.

Fagmannen vil kanskje slå ned på litt av hvert i denne artikkelen, - som har et diletantisk preg. Til forsvar vil jeg si at min ærlige hensikt har vært å få øynene opp på folk og myndighetene i Malvik, og kanskje i enda videre kretser, om hvilken enestående kulturskatt tuftene og historien om jernverket i virkeligheten er.

Man må langt nord for Dovre for å finne noe tilsvarende som vi har i bygda vår. Meraker Brug som eier området har stilt seg positiv til å stille området til disposisjon for museumsformål, - under forutsetning av at det skjer i ordnede former. De har også sagt seg villig til å rydde av skogen på området, Riksantikvaren er meget interessert i saken og har lovet å gå inn med aktiv støtte.

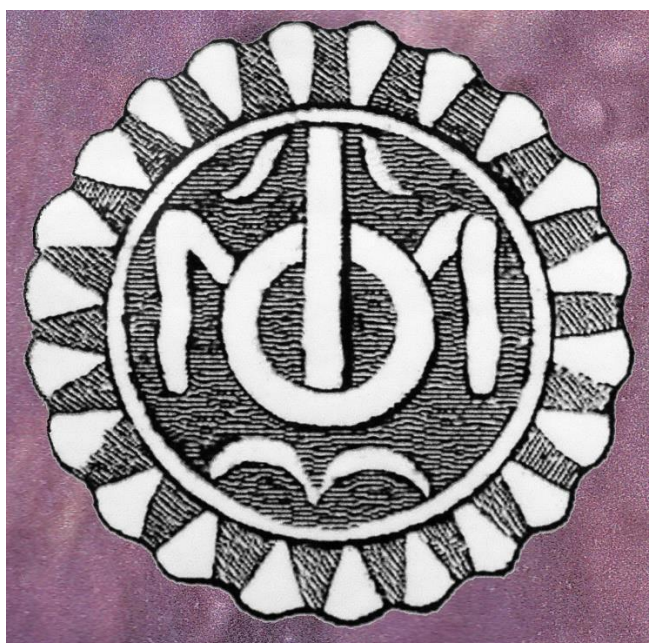
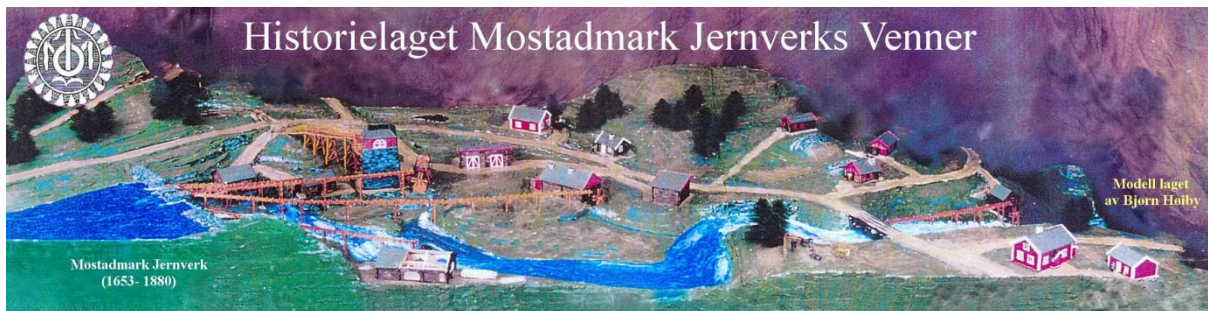
Forskeren Arne Espelund ved metallurgisk institutt ved NTH, kjent for sine forsøk på å gjenskape jernframstillingsteknologi fra 1700-tallet med skoleelever fra Trondheim. Og en av kreftene bak det berømte funnet på Heglesvolden i Levanger for noen år siden, hvor det ble avdekket det eldste

jernframstillingsanlegg i Norge, som stammer fra tiden før Kristi fødsel. I år har han vært med å avdekke et anlegg ved

Håen i Melhus, som man regner med er åtte hundre år yngre. Jernvinna var et fast trekk på de fleste større gårder i hele landet, og hadde sin faste plass i årsrytmen på linje med våronn og slåttonn. Det jern som ble framstilt i blesterovner i jernvinna (onna) var umiddelbart smibart. Det skilte seg i fra det «rujem» som ble produsert i masovner, som måtte «ferskes» før det ble smibart. Rundt omkring på bygdene fortsatte den gamle jernvinna til langt ut på 1700-tallet.

Jernverket ved Foldsjøen har ligget der lite påaktet hittil. A. Espelund sier om jernverket i Mostadmark: «Som å finne et tempel i Amazonas jungel.» Han er en kapasitet og en av initiativtakerne til et museumsområde på den gamle jernverkstomta. Som man kanskje har forstått, så har det allerede vært en del «forpostfekting», og mange tanker og idéer er framsatt, f.eks: jernverksdag, festplass, brukskunstsalg? Mulighetene er mange. Men det er viktig at folk fra bygda støtter opp om dette som kan bli en enestående attraksjon.

Malvik er etter hvert blitt fattig på kulturminner. Jeg nevner i fleng: Den gamle jernbanestasjonen i Malvik, de gamle skolene i bygda, den særpregede butikken til Hansen i svingen, lensmannsarresten på Aune, og ikke å forglemme stuene på plassene i hele bygda som blir revet eller står for fall. Et museumsområde på den gamle jernverkstomta ved Foldsjøen kan bli en attraksjon og vi får anledning til å vise turister og andre at Malvik har vært og er noe mer enn en veg med noen hus på hver side.

2020